

Üldised probleemid õppematerjalide loomisel ja kasutamisel

Ülle Vanaisak

Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalve-kolledži korrakaitse õppetooli juhataja-lektor

*Kõik inimesed on autorid.
Suurem osa nendest ainult ei tea seda.
Enamus ülikooli töötajatest ja
üliõpilastest teab, et nad on autorid,
kuid suur osa ei tea oma õigusi.
Ja osa nendest, kes teabki oma õigusi,
ei pruugi sageli osata neid õigusi kaitsta.
(Heiki Pisuke 2004, 9)*

Õppejõu ja üliõpilase loometegevuse tulemusel valminud originaalne õppematerjal kuulub autoriõiguse kaitse-alasse.

Peamised õppejõu loodud õppematerjalid on loengukonspekt, märksõnadega slaidiesitlus, kommentaaridega slaidiesitlus, skeem või joonis, kaasusülesanne ja selle lahend, uurimustulemusi kajastav artikkel ajakirjas või artiklikogumikus, õpik ja e-õpiobjekt. Õppejõud kavandab loengute struktuuri ja planeerib teemade käsitlemiseks ja õpiväljundite omandamiseks sobiva meetodika, korraldab ja suunab üliõpilaste õppetööd, sealhulgas nende iseseisvat tööd. Üliõpilaste esitatavad (kodu)tööd on mitmekesised – kaasuste väljamõtlemine ja lahendamine (sh rollimängud ja videokaasuste lavastamine, salvestamine ning esitlemine), temaatiliste mõistekaartide koostamine ja kujundamine, probleemide tuvastamine, nende analüüsimine ja esitlemine, essee, referaadi või uurimistöö koostamine. Üliõpilased võivad iseseisva töö raames luua originaalset ja väärtuslikku materjali, mida sobib hiljem ka õppejõul õppetöös kasutada.

Selgitamaks, millised on Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledži õppejõudude arusaamad õppematerjalide loomisest ja nende hilisemast kasutamisest, tegi artikli autor 2013. aasta kevadsemestril lühiuurimuse. Uuringu valimisse kuulus 29 õppejõudu, mis moodustab 67,4 protsenti üldvalimist. Käsitleti järgmisi teemasid: õppejõu õigused tööülesannete täitmise korras loodud teosele, õppejõu loomingu või idee hilisem kasutamine tema enda, teiste õppejõudude või üliõpilaste poolt, õppejõu ja üliõpilase kaasautorsus lõputöö koostamisel, üliõpilaste loomingu kasutamine õppetöös, õppematerjalide täiendamise või muutmise õigus ja õppematerjalide avalikustamise küsimused. Nimetatud teemad ja tõusetunud probleemid võivad huvi pakkuda ka teiste kõrgkoolide õppejõududele. Artiklis viidatakse õigusaktide 2013. aasta redaktsioonidele.

Autoriõiguse seaduse § 4 lõike 2 kohaselt on teos mis tahes originaalne tulemus kirjanduse, kunsti või teaduse valdkonnas, mis on väljendatud mingisuguses objektiivses vormis ja on selle vormi kaudu tajutav ning reprodutseeritav kas vahetult või mingi tehnilise vahendi abil. Teos on originaalne, kui see on autori enda intellektuaalse loomingu tulemus. Riigikohus rõhutab lahendis nr 3-2-1-128-04, et autoriõiguse praktikas tuleks autoriõiguse seaduse § 4 lõikele 6 tuginedes lähtuda autorsuse presumptsioonist: kui tulem saavutati loometöö tagajärjel, siis vastab see teose originaalsuse tunnusele ja on kaitstav autoriõigusega. Seega õppejõu ja üliõpilase loometegevuse tulemusel valminud originaalne (õppe)materjal, olenemata selle vormist, on teos, mis kuulub autoriõiguse kaitsealasse.

Isiklike õiguste realiseerumine õppetöös loodud teosele

Aleksei Kelli selgitab, et teos ei pea olema uudne ning piisab, kui isik on selle ise loonud. Teose kaitse tekib loomisega (teose väljendamisega) ning registreerimine ja muud toimingud ei ole nõutavad. Teose loomisega tekivad autoril õigused, mida saab jagada kaheks – isiklikud ja varalised õigused. Isiklikud õigused (õigus autorsusele, autori nimele, autori au ja väärikuse kaitsele) ei teeni otseselt varalisi huve, vaid garanteerivad autori ja teose seostamise ehk isiku tunnustamise autorina. Varalised õigused nagu õigus teha teosest koopiaid, levitada teost, teha teos üldsusele kättesaadavaks (nt internetti üles laadida) on autori varalised õigused ja peaksid tagama autori sissetuleku (Kelli 2011).

Autori isiklikud õigused on sätestatud autori-õiguse seaduse § 12 lõike 1 punktides 1–7, mille kohaselt on autoril järgmised isiklikud õigused: õigus autorsusele, autorinimele, teose puutumatusse, teose lisadele, autori au ja väärikuse kaitsele, teose avalikustamisele, teose täiendamisele, õigus teos tagasi võtta ehk nõuda teose kasutamise lõpetamist ja õigus nõuda oma autorinime kõrvaldamist kasutatavalt teoselt.

Õigus autorsusele tähendab autori õigust esineda üldsuse ees teose loojana ja nõuda teose loomise fakti tunnustamist teose autorsuse seostamise teel tema isiku ja nimega mis tahes kasutamisel. Kahtlemata on õppejõud õppematerjalide loojana autor, samuti on seda üliõpilane kodutöö koostajana ning neil on õigus otsustada, kuidas tähistada autori nimi teose kasutamisel. Autoriõiguse seadus lubab kasutada kodanikunime, autorimärki, pseudonüümi või esitleda teost nimetult. Õppetöös kasutatakse alati autori ees- ja perekonnanime. On tähtis, et ainult autoril on õigus teha ise või lubada teistel teha teoses mis tahes muudatusi. See hõlmab nii teose pealkirja, sisu kui ka autorinime tähistust ning teose autoril on õigus vaidlustada tema nõusolekuta selliste muudatuste tegemine. Samuti on ainult autoril õigus lubada lisada oma teosele teiste autorite teoseid, näiteks illustratsioone, ees- ja järeldsõnu, kommentaare, selgitusi või uusi osi, samuti juba avaldatud teost täiendada ja parandada.

Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledži õppejõudude küsitlus näitas, et õppejõud on üldjuhul teadlikud oma isiklike õiguste realiseerimisest õppematerjali autorina. Nii vastas näiteks kümneaastase staažiga õppejõud, et teose kasutamisel tuleb alati temale kui teose autorile viidata ning tema nõusolekuta on teosesse muudatuste tegemine keelatud. Vastustes tuuakse veel välja, et alati peab autorile kui teose loojale viitama ning hea akadeemiline tava on autorilt materjalide kasutamiseks eelnevalt luba küsida. Õppejõud teavad, et ainult neil on õigus varem avaldatud artiklit muuta, täiendada või parandada ja nad ei pea õigeks avaldatud artikli avaldamist uuesti mõnes teises ajakirjas, küll aga artiklikogumikus (Vanaisak 2013, 16–17, 23).

Vastustest on siiski märgata ebakindlust autori isiklike ja varaliste õiguste eristamisel ning õigust autorsusele ja autorinimele rõhutatakse pigem varaliste õiguste realiseerimise kontekstis. Nii vastati küsimusele õppejõu loometöö tulemusel valminud kaasuste ja nende lahendite kasutamise kohta õppetööväliselt järgmiselt: „... see on taunitav, kui kedagi teist hakatakse nende materjalidega koolitama enda kasuks ...; mina ei ole vastu, kui keegi kedagi minu materjalidega koolitab, aga ei teeni minu (teiste) tehtud töö arvelt „lihtsat“ raha ...” (Vanaisak 2013, 18–19).

Õigus autorsusele ja autorinimele

Kuidas mõistavad õppejõud õigust autorsusele ja autorinimele, puudutati ka küsimuses õppejõu ja tudengi koostööst lõputöö kirjutamisel. Autoriõiguse seaduse § 30 lõiked 1–3 reguleerivad ühist autorsust, selle alusel tekib ühisautorsus juhul, kui teos moodustab ühtse jagamatu terviku ning autorid on selle algusest lõpuni koos kirjutanud. Kaasautorsus kujuneb juhul, kui teos koosneb mitmest iseseisva tähendusega osast ja neid saab kasutada iseseisvalt; sama paragrahvi lõike 6 alusel pole konsulteerimine, administratiivse juhtimise funktsioonide täitmine, teose redigeerimine, graafikute, skeemide jms joonestamine ja muu tehnilise abi osutamine aluseks ühise autorsuse tekkimisele.

Enamik vastajaist leidis, et lõputöö autor on üliõpilane. Kommentaaridest tuleb ühisautorsus rohkem esile: „... Kui lõputöö juhendaja on aktiivselt kaasa löönud töö loomisel, siis on tegemist kaasautorsusega; reeglina on juhendamine pigem nn tehnilise abi andmine ja ei tekita ühist autorsust. Kui juhendaja panustab aga oluliselt sisusse ja uurimusse, siis on ühisautorsus kokkuleppel võimalik; pigem nõus, et olen kaasautor, sest panustan sellesse protsessi oma teadmisi ja praktikat ...” (Vanaisak 2013, 20).

Artikli autor nõustub Avo-Rein Terepingiga, et lõputöö on õppuri iseseisev uurimistöö, kus juhendajal on kõigest suunav ja abistav roll (Tereping 2013). Kui õppejõud teeb aga lõputöö juhendamisel enam, näiteks sõnastab probleemi, hüpoteesi, uurimisküsimuse, eesmärgi või teeb juurdekirjutusi, siis on tegemist ühisautorsusega. Kuidas seda vältida, on õppejõu professionaalsuse küsimus.

Üliõpilase loomingu õppetöös kasutamine

Küsitlusele tuginedes ei ole Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledži õppejõud päris kindlad, kuidas järgida üliõpilase kui autori seadusest tulenevaid isiklike õigusi nende loomingu hilisemal kasutamisel. Esimese küsimuse (puudutas üliõpilaste tööde eksponeerimist edaspidises õppetöös) puhul olid vastajad kindlad, et nad tohivad üliõpilaste loodud teoseid (nt skeem, mõistekaart, referaat) oma õppejõutöös ka hiljem eksponeerida, lisatud täpsustused olid õiged, kuid piirdusid ühekülgsest ainult autorsuse tunnustamisega. Kommentaaridena lisati: „Ainult juhul, kui selleks on üliõpilase luba olemas; vaja viidata autorile ja saada nõusolek; olen palunud luba kasutada ja see on fikseeritud näiteks kirjalikus ja vabas vormis; jah, kui viitan sellele korrektselt. Samuti ju annab ka üliõpilane ise nõusoleku või mittenõusoleku oma töö avalikuks tegemise kohta elektroonilises keskkonnas; arvan, et jah, kuid kindlasti üliõpilasele viidatuna. Ilma viitamata mitte ...” (Vanaisak 2013, 21). Üliõpilaste loomingu hilisemal kasutamisel tuleb jälgida, et ei kahjustata autori au ja väärikust, tagatud on õigus teose puutumatusle ja selle täiendamisele. Õppejõud üliõpilaste varalisi õigusi nende loomega seonduvalt eraldi välja ei toonud, kuigi ka üliõpilased on autorid.

Teisele küsimusele, mis puudutas õigust üliõpilaste rollimängude ülesvõtete kasutamiseks uute õppematerjalide loomisel (nt e-kursuse sisu loomiseks, slaidiesitluste koostamiseks), ei osanud enamik õppejõude vastata, kuigi välja toodi olulisi põhimõtteid, sealhulgas isikuandmete kaitsega seonduvalt. Kommentaaridena toodi välja järgmist: „Teiste fotosid ja fotodel olevaid isikuid võib avalikustada siis, kui selleks on neilt vastav luba olemas; eetilise oleks küsida nõusolekut neilt, kes salvestusele jäid; juba enne õppeprotsessi tuleks selles suhtes kokku leppida ja nõusolek saada; ma arvan, et ma võiksin seda teha, kui kõik foto- või videosalvestusel olevad asjaosalised sellise nõusoleku annavad; kui „näitleja” on sellega nõus; tegelikult on päris suur erinevus, kas kasutatakse õppetöös (pigem ei), kui kasutada materjalide loomisel (pigem ja). Jällegi kokkuleppe küsimus ...” (Vanaisak 2013, 21). Samas tuleb rõhutada: kui rollimängu lavastus ja salvestus on teosena autorite kollektiivne looming, siis kuulub autoriõigus isikule, kelle initsiatiivil ja juhtimisel selline teos loodi ja kelle nime või nimetuse all see välja anti (autoriõiguse seaduse § 32 lõige 2).

Varaliste õiguste realiseerumine õppetöös loodud teosele

Varaliste õiguste mõiste on toodud autoriõiguse seaduse §-s 13, mille järgi kuulub autorile ainuõigus igal moel ise oma teost kasutada, lubada ja keelata oma teose samaviisilist kasutamist teiste isikute poolt ja saada tulu oma teose sellisest kasutamisest (välja arvatud seaduse IV peatükis ettenähtud juhtudel). Autorile kuuluvad autoriõiguse seaduse § 13 lõike 1 punktide 1–11 kohaselt järgmised varalised õigused: õigus teose reprodutseerimisele, teose levitamisele, teose tõlkimisele, teose töötlemisele, teoste kogumikele, avalikule esitamisele, teose eksponeerimisele, teose edastamisele, teose üldsusele kättesaadavaks tegemisele, õigus teostada oma arhitektuurne, disaini-, tarbekunstiteose jms projekt.

Kui isiklike õigusi kaitstakse seetõttu, et need peegeldavad autori isiksust ja tema eneseväljendusvabadust, siis autori varaliste õiguste kaitsel on eelkõige majanduslikud põhjused. Autorile peab olema tagatud õigus teost kasutada, lubada teose kasutamist teistel isikutel ning eeltoodust tulenevalt teenida oma loominguga kasutamisest tulu. Varaliste õiguste alus on autorsus kui moraalne kategooria, mis toetub kahele alussambale: loovusele kui üksikisiku põhiomadusele (atribuudile) ning kultuurile kui inimeste ühise loova tegevuse kasvulavale, tulemusele ja kaitsjale. Teose loomine on inimese loomulik tegevus, mitte õiguslik protsess (Kurisoo, Kaur, Ant 2009, 30).

Autori varalisi õigusi võib loovutada (sisuliselt müüa) või nende kasutamiseks teistele isikutele luba ehk litsents anda. Kauplemise ese võivad olla kõik autoriõiguse seaduse §-s 13 ettenähtud varalised õigused oma kogumis või üksikud varalised õigused eraldi, mis tekivad konkreetsele teosele (Pisuke 2006, 30).

Autoriõiguse seaduse § 14 lõike 1 kohaselt on autoril õigus saada autoritasu selle eest, et ta lubab teistel isikutel varalisi õigusi kas üksikult või kogumis kasutada.

Isiklike ja varaliste õiguste mõistmine on keerukas

Õppejõudude vastused õppejõu loodud õppematerjalide töötlemise ja levitamise kohta lubavad eeldada, et autori isiklike ja varalisi õigusi ei osata täpselt eristada. Ühelt poolt toodi välja autorile viitamise kohustus, mis kuulub autori isiklike õiguste kataloogi, teisalt leitakse, et absoluutselt kõik autori õigused kuuluvad tööandjale. Vastuseid ilmestati järgmiste kommentaaridega: „... õppematerjal on minu intellektuaalne omand, oleks enne kasutamist viisakas küsida; kui need on tööajast loodud, siis kuuluvad kõik õigused tööandjale; oleneb lepingu sisust õppejõu ja õppeasutuse vahel, kui need pole lepingu objektiks, siis on need minu omad; õppetööväliselt võib minu materjale kasutada, kui ise tahaksin kellegi materjale kasutada, siis küsin alati luba, kas tal on selle vastu midagi – parem, kui see oleks kirjalikult taasesitatav. Kindlasti märgin ära koolitusmaterjalides, kes need on koostanud ...” (Vanaisak 2013, 18).

Kindlasti teeb autori isiklike ja varaliste õiguste mõistmise õppejõule keerukamaks autoriõiguse seaduse § 32 lõige 1, mis sätestab, et töölepingu alusel või avalikus teenistuses oma otseste tööülesannete täitmise korras loodud teose autoril tekib autoriõigus sellele teosele, kuid autori varalised õigused teose kasutamiseks tööülesannetega ettenähtud eesmärgil ja piirides lähevad üle tööandjale, kui lepingus ei ole ette nähtud teisiti. Teatavasti ei ole Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledži korralise õppejõu töösuhe reguleeritud lepinguga ning külalisõppejõu raamleping ei sisalda autori varaliste õiguste regulatsiooni. Artikli autor rõhutab, et autoriõiguse seaduse § 32 puudutab ainult töötaja loodud teoste varalisi õigusi ning seadus ei reguleeri isiklike õiguste kasutamise õigust.

Isiklike õigusi antakse üle litsentsilepingu alusel. Kõige üldisemalt öeldes on litsents intellektuaalse vara omaniku luba selle varaga midagi olulist teha või ette võtta: kasutada isiklikult või äriselt, töös või meelelahutuseks, muuta seda vara (objekti) või kasutada uue tuletatud vara (objekti) loomise alusena, müüa, rentida, laenutada, paljundada, levitada, avalikustada, samuti volitada selleks teisi isikuid ning saada sellest tulu. Intellektuaalse vara omanik on õigustatud isik. Litsents on õigustatud isiku poolt mõnele teisele isikule antud luba (Rosentau 2007, 655).

Artikli autor nõustub Heiki Pisukesega: kui tööandja pole õppejõuga sõlminud eraldi lepingut autori isiklike õiguste kasutamiseks, siis pole tema poolt edasine teose muutmise, täiendamine ja edasiarendamine autori eelneva nõusolekuta lubatud (Pisuke 2006, 30). Küsitlusel selgus, et õppejõud ei mõista autoriõiguse seaduse § 32 sisu täpsemalt ja eeldavad, et töökohustuse täitmisel loodud teose puhul lähevad kõik autori õigused, nii isiklikud kui ka varalised, üle tööandjale.

Töötaja peab läbi mõtlema, milliste isiklike õiguste kohta on ta nõus teose kasutajatele litsentsi andma. Kui leping sisaldab tingimust, et „autor annab tellijale ainulitsentsi oma isiklike õiguste kasutamiseks”, tähendab see, et autor loobub sisuliselt kõigi oma isiklike õiguste teostamisest (Pisuke 2006, 30).

Oluline on rõhutada, et töötaja varaliste õiguste üleminek tööandjale toimub üksnes juhul, kui teos luuakse otseste tööülesannete täitmise käigus. Kui tööandja soovib omandada kasutamiseõigust ka teoste puhul, mille töötaja on loonud väljaspool tema otseseid tööülesandeid, siis vajab see alati töötaja ja tööandja sellekohast kokkulepet. Selleks et vältida ohtu, et selline kokkulepe jääb sõlmimata, on soovitatav küsimus reguleerida juba töölepingu sõlmimisel. Sisuliselt tähendab see seda, et laiendatakse seadusest tulenevat regulatsiooni ja hõlmatakse tööandjale üleminevate õigustena ka väljaspool otseseid tööülesandeid, ent töölepingulise suhte raames tööajal, tööandja vahendeid kasutades ja/või tööandja korraldusel loodud teostega seotud varalised õigused (Kurisoo, Kaur, Ant 2009, 42–43).

Pisuke toob välja, et autor võib iseseisvalt kasutada oma otseste tööülesannete täitmise korras loodud teost tööülesannetega ettenähtud eesmärgil ainult tööandja eelneval nõusolekul, näidates ära tööandja nime või nimetuse. Sellisel juhul on autoril õigus saada autoritasu teose kasutamise eest. Autor võib iseseisvalt kasutada oma tööülesannete täitmise korras loodud teost eesmärgil, mis ei ole tema tööülesannetega ette nähtud, kui töölepingus ei ole ette nähtud teisiti. Sellisel teose kasutamisel tuleb ära näidata tööandja nimi või nimetus (Pisuke 2006, 44).

Küsitluse tulemusel selgus, et õppejõud on teadlikud, et neil on õigus kasutada enda loodud õppematerjale näiteks täienduskoolituse elluviimisel ja seda tehaksegi konkreetselt Sisekaitseakadeemia logoga slaidipõhjal. Kuid seda, et juba loodud õppematerjali (teose) kasutamise eest on õigus saada autoritasu, ei teadnud mitte keegi (Vanaisak 2013, 21). Õppejõule makstakse täiendavat töötasu akadeemilise loengutunni läbiviimise eest, see aga ei sisalda autoritasu. Enamik õppejõude viitab loengumaterjalides oma tööandjale, kui peetakse loenguid tööülesannete väliselt, kuid seda ei tee kõik õppejõud.

Pisuke selgitab, et õigusaktides ettenähtud juhtudel makstakse tööülesannete täitmise korras loodud teose autorile töötasule (palgale) lisaks ka autoritasu teose kasutamise eest. Autoritasu maksmine võidakse ette näha ka tööandja ja autori vahelise kokkuleppega. Siinkohal on oluline märkida, et töötaja ei saa otseste töökohustuste korras loodud autoriõigusega kaitstava teose loomise eest eraldi tasu, välja arvatud kui nii on tööandjaga kokku lepitud, sest tasu maksmise kohustuse kohta puuduvad seadusesätted (Pisuke 2006, 44). Sisekaitseakadeemias on selliseid kokkuleppeid sõlmitud vähe. Autorile teadaolevalt on üks autor suutnud kirjalikult kokku leppida, et iga müüdüd trükise eest saab ta ka 10 protsenti autoritasu. Sisekaitseakadeemia raamatukogu juhataja, kes teoste kirjastamisega tegeleb, leiab, et „lahenduseks võiks olla selgelt ja üheselt reguleeritud kord, kus sõlmitakse kokkulepped materjalide loomise ja kasutamise kohta” (Vanaisak 2013, 28).

Autoriõiguse kohaldumisest ideele, õpikule ja e-õpiprojektile

Õppejõududele esitati ideele kohalduva autoriõigusliku kaitse kohta küsimus, mis puudutas kalenderplaani, tunni, eksami vms ülesehituse ideed. Vastustest järeldub, et õppejõud ei ole teadlikud, et ideelele autoriõigus ei kohaldu. Ainult üks vastaja viitas autoriõiguse seaduse § 5 punktile 1, mis sätestab, et seadust ei kohaldata ideelele, kujunditele, -mõistetele, teooriatele, protsessidele, süsteemidele, meetoditele, kontseptsioonidele, printsiipidele, avastistele, leiutistele jms intellektuaalse tegevuse resultaatidele, mis on kirjeldatud, selgitatud või muul viisil väljendatud teoses. Kommentaaridena toodi välja järgmist: „... kui see ülesehitus eristub oluliselt tavapärastest; siin ma arvan, et see, kuidas mina oma aine eksami üles ehitan, siis sellele nagu võiks kohalduda autoriõiguslik kaitse küll ...” (Vanaisak 2013, 21).

Sisekaitseakadeemia e-kursuste ja õpiobjektide korra alusel lähevad autoriõigused tööandjale, lepingus määratud isikule või litsentsilepingus määratud isikule (Sisekaitseakadeemia e-kursuste ja õpiobjektide kord § 5). Autori isiklike õigusi saab üle anda ainult autor ja seda eraldi litsentsilepinguga. Kui sellist lepingut eraldi sõlmitud ei ole, saab õpiobjekti muuta ainult autor ise. Õppejõududel küsiti, kas tööandja võib nende loodud õpiobjekti hiljem muuta või kasutada. Vastused näitasid, et e-kursuse loomise regulatsiooniga vastajad hästi kursis ei ole, kuigi kommentaarides anti ka õigeid vastuseid, et autori nõusolekuta ei tohi kursust muuta, kuid lubatud on kasutada. Kommentaaridena lisati: „Nõusolekul autoriga ikka võib muuta ja kasutada; sõltub kursuse loomisel sõlmitud kokkuleppest. Selge on see, et ajapikku asjad muutuvad ja kursust on vaja muuta. Samas ei tohiks teised õppejõud seda kursust kasutada; kui ma olen selle oma omandusest välja andnud ja mulle on selle eest ka vastavad tasud tasutud, siis võib nii muuta kui ka kasutada; kui minu konspekte, e-kursust kasutatakse, peab seal juures olema märge autori kohta; ma arvan, et võib, kuna ta ju sisuliselt ostab selle mult ära ehk ma saan selle eest ju tasustatud; võib ainult kasutada; ilma autori nõusolekuta ei tohiks tema sõnu muuta ...” (Vanaisak 2013, 25–26).

Õppejõud eeldavad, et õpiku autorina lähevad kõik nende varalised õigused Sisekaitseakadeemiale, mitu õppejõudu ei osanud küsimusele vastata (ei-jah vastuste suhe 5:17). Kommentaarid olid järgmised: „Kui ei ole SKA-ga mingit eraldi lepingut avaldamise tingimuste kohta; oleneb sellest, kuidas on leping sõlmitud. Kui lepingus on kirjas, et kõik õigused lähevad üle SKA-le, siis ei ole mul midagi hiljem nõuda. Kui autori ja varalisi õiguseid ma SKA-le ei loovuta, siis kehtivad mulle kõik autori õigused; kui olen selle ise loonud, siis peaks kehtima. Kui SKA õpiku ära ostab, siis vist nagu läheb ka õigus üle? Aga ei ole kindel; kui SKA on kandnud kirjastamise kulud, siis ma kahtlen selles; arvan, et sõlmitakse leping, millega õigused lähevad SKA-le; SKA puhul ei oska öelda, muidu pigem jah ...” (Vanaisak 2013, 24–25). Lähtuma peab sellest, et autoriõiguse seaduse § 32 puudutab ainult töötaja loodud teoste varalisi õigusi ning seadus ei reguleeri isiklike õiguste kasutamise õigust. Seega tuleb autori isiklikes õigustes alati eraldi kokku leppida, vastasel juhul eeldatakse, et kõik isiklikud õigused kuuluvad töötajale. Akadeemias sõlmitakse õpiku autoriga enamasti leping, kus määratakse varaliste õiguste kuuluvuse piir ja määr. Samas akadeemia soodustab autori poolt tema enda loodud teose muutmist või täiendamist. Näiteks Sisekaitseakadeemia töötasustamise korra alusel tasustatakse doktorikraadiga õppejõule ühe lehekülje õpiku loomise eest 27 eurot ja uuendamise eest 2,7 eurot (Sisekaitseakadeemia töötasustamise korra § 24 lõike 1 punktid 13, 14).

Autoriõiguse kohaldamisest tulenevad probleemid õppejõududest autoritele ja tarbijatele

Eestis 1992. aastal vastu võetud autoriõiguse seadus oli omal ajal Euroopa moodsamaid, (Pisuke 2012, 491, 492), kus autori isiklike ja varaliste õiguste kataloogid on põhjalikult koostatud ja mitmekesised. Kuid selline põhjalik regulatsioon pole vajalikul määral rakendunud, sest paljud õppejõududest autorid ei tea oma õigusi ning need, kes on seotud loometöö tulemuse käitlemisega, ei kipu neid õigusi autorile ülemäära tutvustama ja pakkuma. 2006. aastal soovitasid Pisuke ja Kelli, et Eestis võiks olla ülikoolideülene unifitseeritud intellektuaalset omandit käsitlev regulatsioon, sest seda valdkonda käsitletakse kõrgkooliti erinevalt (Pisuke, Kelli 2006, 679) ning see võib seada autoritest õppejõud ebavõrdsesse olukorda, eelkõige varaliste õiguste realiseerimisel.

Artikli autor on nõus, et ühtne, koondatud eriregulatsioon võimaldab õppejõududel oma õigusi paremini mõista ja kaitsta. Samas tekib küsimus, kas sellise sisu ja tasemega autori isiklike ja varaliste õiguste regulatsioon on tänapäeval enam pädev. Ameerika Ühendriikides on õpetajate ja akadeemiliste elukutsete esindajate puhul välja kujunenud erand, mille kohaselt on õpetajate ja professorite loodud kirjutiste, loengute ja muu loomingu autoriõiguste omajad pigem nemad ise kui nende tööandjad. See on kujunenud välja tavade, kohtupraktikast ja põhimõttest, et säilitada tuleb akadeemiline vabadus. Niisuguse lähenemisega akadeemiliste elualade esindajatele välditakse ülikooli või muu tööandja vastutust laimamise, autoriõiguste rikkumise ja muude niisuguste tegude eest. Kui tööandja saaks akadeemikute teostele autoriõigused, peaks ta kontrollima ja tegema järelevalvet teoste sisu ja vormi üle. Seega on akadeemiline vabadus tagatud paremini, kui akadeemilise personali loodud teoste eest vastutavad loojad ise (Goldman, Corrada 2011, 131).

Teine probleem on seotud teoste vaba kasutamisega. Autoriõiguse seadus seab esiplaanile eelkõige autori huvid, kuid kiirelt muutunud keskkonnas muutuvad üha tähtsamaks ka tarbija huvid, kes on huvitatud teose kättesaadavusest. Sisekaitseakadeemia õppejõul on kohustus teha konkreetsetes õppeaines õppematerjal õppurile kättesaadavaks e-õpikeskkonnas vähemalt 72 tundi enne õppetöö algust ning iga akadeemilise loengutunni kohta peab õppejõud looma vähemalt ühe lehekülge (A4 formaadis; teksti 1800 tähemärki, joonis või skeem) õppematerjali (Sisekaitseakadeemia töötasustamise kord, õppekorralduse eeskiri). Reguleerimata on, kui kaua peavad materjalid olema e-keskkonnas kättesaadavad, kes ja millise aja jooksul võib materjale kasutada. Kelli rõhutab: „Intellektuaalse omandi kodifitseerimise kõige üldisem eesmärk on, et intellektuaalne omand peab aitama kaasa ühiskonna majanduslikule ja kultuurilisele arengule ning heaolu kasvule ühiskonnas. See saab toimuda majanduslike ja sotsiaalsete protsesside suunamise kaudu.” (Kelli 2012, 482.) Artikli autor on nõus Kelliga ja Pisukeseaga, et teose vaba kasutamist tuleb laiendada või teoste litsentseerimist lihtsustada (Pisuke 2012, 498). Autor leiab, et autoriõiguse seadust tuleb teoste vaba kasutuse regulatsiooniga kindlasti täiendada. See on hädavajalik, sest tänapäeva globaliseerivas maailmas võib igasugune loometöö tulemus olla aluseks uue teadmuse tekkele, mis viib ühiskonda edasi. Kindlasti tuleb seda teha paindlikult, et säiliks tasakaal autori õiguste ja avalike huvide vahel.

Kasutatud kirjandus

- Autoriõiguse seadus (vastu võetud 11.11.1992). – Riigi Teataja I, 14.06.2013, 5.
- Goldman, A. L., Corrada, R. L. (2011).** Labour Law in the USA. 3rd rev ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Kelli, A. (2011).** Üliõpilasele ja õppejõule autoriõigusest. Tartu Ülikooli e-õppe ajakiri. – <http://www.etu.ut.ee/sugis-2011/autorioigustest/> (12.03.2013).
- Kelli, A. (2012).** Intellektuaalse omandi kodifitseerimine: vajadused, võimalused ja töökorraldus. – Juridica VII, lk 481–485.
- Kurisoo, K., Kaur, V., Ant, P. (2009).** Intellektuaalne omand. Äripäev.
- Pisuke, H. (2004).** Autor ja ülikool. Autoriõiguse alused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pisuke, H. (2006).** Autoriõiguse alused ja muusikateoste kasutamine. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Pisuke, H. (2012).** Autoriõiguse seaduse eesmärk ja ülesanded. – Juridica VII, lk 491–498.
- Pisuke, H., Kelli, A. (2006).** Ettevõtliku ülikooli intellektuaalse omandi poliitika küsimusi. – Juridica X, lk 673–682.
- Ricketson, S., Ginsburg, J. (2010).** International Copyright and Neighbouring Rights: The Berne Convention and Beyond. Volume I. New York: Oxford University Press.
- Rosentau, M. (2007).** Intellektuaalse omandi õigused infotehnoloogias. Autori isiklikud õigused. – Juridica IX, lk 651–666.
- Tereping, A.-R. (2013).** Magistritöödest juhendaja pilguga. – Postimees, 30. juuli. – <http://arvamus.postimees.ee/1315816/avo-rein-tereping-magistritoodest-juhendaja-pilguga#> (13.11.2013).
- Toom Õunapuu hagi AS TEA Kirjastus vastu autoriõiguse rikkumisega tekitatud 20 000 krooni suuruse kahju hüvitamiseks. Riigikohtu tsiviilkolleegium, lahend nr 3-2-1-128-04. – <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-2-1-128-04> (13.11.2013).
- Vanaisak, Ü. (2013).** Autoriõigusega seonduvad probleemid õppematerjalide loomisel Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledži näitel. Publitseerimata lühiauring, autori valduses.
- E-kursuste ja õpiobjektide kord, õppeprorektori käskkiri nr 6.1-6/59, 06.04.2011 p 5.1-5.3. SKA siseveebis (07.04.2013).
- Sisekaitseakadeemia töötasustamise kord, rektori käskkiri nr 2.1-3/191P, 02.07.2011...2.1.-3/14P, 01.02.2013. SKA siseveebis (07.04.2013).
- Sisekaitseakadeemia õppekorralduse eeskiri, ptk 1.4 p 61. Sisekaitseakadeemia nõukogu otsus nr 1.1-6/28, 13.06.2012. SKA siseveebis (07.04.2013).
- Õppejõu) õpetaja, assistent, lektor, juhataja-lektor, dotsent, professor jt) näidismetijuhend. SKA siseveebis (7.04.2013).